

Валерия ТОДОРОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ИДЕЙНО-ЕСТЕТИЧЕСКА ПЛАТФОРМА НА СЛОВАШКИЯ РЕАЛИЗЪМ

Valeriya TODOROVA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

IDEOLOGICAL AND AESTHETIC PLATFORM OF SLOVAK REALISM

Резюме: Реалистичната литература възниква като реакция спрямо романтизма и променената действителност. През епохата на словашкия романтизъм доминират мотиви като полет, орел, сокол, юнак и други, докато в прозата на литературния реализъм – канонизирани понятия като дърво, корен и издънки, суха клонка, лилии, диво цвете, село, дом, странство. Метафоричният романтичен модел е изместен от метонимичния принцип на реализма, а основна тактика на писателя реалист е да скрива допира между реалността и литературната фикция, да интегрира анонимния автор в изобразяваната от него художествена картина. В ситуация на колеблив идентитет авторите реалисти се обръщат към интимния свят на патриархалното семейство, към неговия морал и традиции, за да нарисуват словашкото културно общество.

Abstract: Realistic literature arises as a reaction to romanticism and the altered reality. During the era of Slovak romanticism, dominant motifs are flight, eagle, falcon, hero and others, whereas canonized concepts such as tree, root and scions, dry branch, lilies, wild flower, village, home, wandering predominate in the prose of literary realism. The metaphorical romantic model is replaced by the metonymic principle of realism, and the main tactic of the realist writer is to conceal the contact between reality and literary fiction, to integrate the anonymous author into the artistic picture they depict. In a situation of hesitant identity, realist authors turn to the intimate world of the patriarchal family, to its morality and traditions, in order to paint the Slovak cultural society.

Ключови думи: реализъм, традиция, метонимичен, общество, психологизъм, патриархален

Keywords: realism, tradition, metonymic, society, psychologism, patriarchal

По-голямата част от изследователите на словашкия реализъм откриват неговите идейни предпоставки в концептуалното наследство на хласизма¹. Оскар Чепан обаче оспорва тезата за пряка генетична приемственост и твърди, че става дума за две паралелно протичащи явления, чието съжителство е резултат от общ културно-исторически контекст, а не от директна еволюционна връзка. Според него „не става въпрос за генетично свързани, а за паралелни във времето явления. Несъмнено, реализмът открива в това обществено и реформено течение значително тълкувание“ (Щеран 2001: 7). В съвременните интерпретации – особено тези, основаващи се на социологически и психологически перспективи – словашкият реализъм запазва своя характерен вътрешен дуализъм, проявяващ се като структурно напрежение между битието и съзнанието, между социалния детерминизъм и индивидуалната рефлексия на персонажа. Логическата връзка между рационалистичните принципи на позитивизма, дарвинистката еволюционна мисъл и художествения метод на реализма се очертава като неизбежна: реалистичният стил премахва контраста между действителността и художествената измислица, стилизира елементите на реалния свят до границите на тяхната обективна екзистенция. В този смисъл обективните закони на съзнанието функционират като медиатор между житейските факти и естетическата парадигма на реализма. Авторите на новата проза се дистанцират от романтично идеализираната представа за красотата, за да достигнат до „истината“, конструирана през оптиката на реалистичното познание. Те отхвърлят постромантичната ирационално-метафизична концепция за абсолютния дух и интерпретират конкретните проявления на живота чрез формално-синтактичните структури на позитивистичната причинност. Особено продуктивни са кратките жанрови форми, които съответстват на предпочитанието към анекдотични ситуации и фрагменти от ежедневието. Прецизно конструираният персонаж се превръща в носител на типизация, която постепенно измества романтичната индивидуализация. В рамките на житейския детерминизъм на „обикновения“, лишен от героичност субект изчезват и последните следи от романтичния индивидуализъм. Отсъствието на автора е част от естетическата стратегия на реализма, насочена към панорамно и обективно изображение на действителността. Следите от „скрито“ авторово присъствие се разчитат чрез феномена на „удвоената биография“ на героя. Множество реалисти като Ваянски, Кукучин и Тайовски вплитат в текстовете си фрагменти от собствени житейски преживявания, така че интертекстуалната следа да изглежда случайна. При други автори – Тимрава, Йеге, Йесенски, автостилизацията се проявява по-систематично, но е прикрита чрез аналогични житейски конфигурации. По този начин словашкият реализъм обективизира света именно в зоната на игровото напрежение между вътрешната и външната реалност. В пресечната точка

¹ Хласисти – група интелектуалци, обединени около списание „Хлас“ (1898 – 1905).

между художествения метод на реализма и индивидуалните стилкови решения на конкретните автори се откроява двойната роля на реалиста – едновременно субект и обект на литературната конструкция на действителността. Именно чрез тази двойственост реалистичната литература се утвърждава като полемична спрямо собствените си епистемологични и естетически предпоставки – позитивистична причинност, логически модели и стилкови норми, чието взаимодействие ражда своеобразно „единство в различието“.

Най-същностната характеристика на реалистичната поетика е стремежът към максимално съответствие между емпиричната действителност и нейната художествена репрезентация. Именно тази ориентация към тъждественост между изображение и реален свят води до систематично отдръпване на авторската фигура в периферията на текста. Основното структурно напрежение – между субекта и обекта, между персонажа и външния свят, както и между автора и изобразяваните явления, се превръща в ядро на реалистичния художествен метод.

В рамките на тази естетическа парадигма водещ принцип се явява самата действителност, разглеждана като автономен, обективно конструиран и познавателно независим обект на художествено изображение. Художественият акт се подчинява на нейната вътрешна каузална и структурна логика, като ограничава пространството за субективна интерпретация. В този контекст авторът вече не функционира като ядро за творене на смисли, а като медиатор, чиято основна задача е да реконструира максимално прецизно структурите, механизмите и закономерностите на емпиричния свят. Стремежът към достоверност се превръща в основополагаща художествена стратегия, чрез която реалистичният дискурс претендира за когнитивна и естетическа валидност.

Словашкият реализъм възниква относително късно в сравнение с други европейски литературни традиции, което обуславя неговия специфичен историко-културен профил. Новото поколение словашки реалисти постепенно преодолява романтичния индивидуализъм и характерната за романтизма тенденция към идеализиране и алегоризация на света, като ги заменя с ориентация към обективна типизация на житейските явления. В подобен контекст основният инструментариум на литературата вече не е романтичната образност, свързана с емоционалната експресия и въображението, а рационализиращият, познавателно мотивиран език, насочен към постигане на обективна истина и аналитична прецизност. По този начин традиционните романтични символи – орли, соколи, облаци, природни стихии и емблематичният образ на Татрите, постепенно биват изместени от мотиви, маркиращи конкретиката на всекидневния живот и неговата материална среда: дом, дърво, корени, клонки, ниви, гори. Тази тематична трансформация свидетелства за промяна в литературната чувствителност: от метафизична и идеализирана визия на романтичното въображение към наблюдателния, аналитичен и социално ангажиран дискурс на реализма. Реалистичната творба не се ограничава до механично отражение

на селската действителност, а се стреми към по-дълбоки интерпретативни равнища. Тя разширява своя аналитичен спектър чрез задълбочено изследване на социалните зависимости, психологическите мотивации и структурните механизми на ежедневието, превръщайки се в инструмент за по-дълбоко осмисляне на човешкото битие и обществената реалност.

Първият етап от развитието на словашкия реализъм се формира в сложна конфигурация от обществени, културни и литературни влияния. В своята начална фаза, през 80-те години на XIX век, това направление съществува в непосредствена близост до късните проявления на романтизма, а в своята заключителна фаза, през 30-те години на XX век, навлиза в контакт и частично се припокрива с разнообразните течения на междувоенния модернизъм. Реалистичната проза в Словакия се конституира чрез дейността на автори с хетерогенни естетически възгледи, които постепенно оформят две основни творчески линии. Първата се асоциира с пражкото студентско сдружение „Детван“ (*Detvan*) (от 1882 г.) и с литературните общности, формирани около списанията „Глас“ (*Hlas*) (1898 – 1904) и „Течения“ (*Prúdy*) (1909 – 1914). Втората линия възниква в полемичен диалог с първата и се консолидира около списанията „Словашки погледи“ (*Slovenské pohľady*) (от 1881 г.) и „Литературни писма“ (*Literárne listy*) (1891 – 1908). Тези две тенденции не следват модел на генетична приемственост, а функционират преимуществено като паралелни процеси, чието взаимодействие очертава динамичната многопластовост на словашкия литературен реализъм в неговия ранен етап.

Обществено-политическата ситуация в Словакия през 60 – 70-те години на XIX в. е белязана от значителна сложност и напрежение. Тя носи дълбоките последствия от Австро-унгарското споразумение от 1867 г., след което политиката на интензивна унгаризация задълбочава конфликтите в средите на словашката културна и политическа интелигенция. В този контекст темата за патриотизма придобива статут на водещ идеологически проблем. Както отбелязва О. Чепан, словашкият патриотизъм през епохата „се колебае между два полюса: славянската взаимност и унгарския патриотизъм“ (Čerap 2003: 71). Този двуполосен модел генерира разлом в националното движение. Една от формиралите се групи – т.нар. „Нова школа“ (*Nová škola*), включваща Ян Паларик, Ян Мали-Дусаров и Ян Непомук Бобула, възприема проунгарска, либерално-демократична идеологическа линия, артикулирана чрез мотото „свобода – равенство – родина“. От другата страна са застъпниците на „Меморандума на словашкия народ“ (*Memorandum slovenského národa*), представлявани от Ян Францисци, Йозеф Милослав Хурбан и Щефан Марко Дакснер. Те оформят т.нар. „Стара школа“ (*Stará škola*), която през 1861 г. в град Мартин формулира основните политически, културни и държавноправни искания на словашкия народ, обединени около принципите Бог – църква – народ. С приемането на идеята за политическо единство на унгарската нация през 1868 г. се активизират културните и политически процеси в Мартин и институцията

Матица словенска (*Matica slovenská*). На тази основа през 1871 г. възниква Словашката народна партия (*Slovenská národná strana*), която до създаването на Чехословакия през 1918 г. се превръща в основен политически представител на словашките национални интереси при условията на засилваща се унгаризация. Липсата на собствена политическа автономия и отсъствието на стабилни словашки институции водят до отслабване на традиционните консервативни ценности и морално-религиозните опори. В литературата това се проявява в предпазливо отношение към модернистичните тенденции, които често се отхвърлят. Словашката култура търси устойчивост в селския морал, в колективистичните структури и традиционните родови модели. Социалната проблематика се изостря и от масовата емиграция към САЩ и Канада в края на XIX век. В този идейно-естетически контекст много от реалистите се дистанцират от романтизма и хегелианската философия. Гъвкавият и многопластов романтичен изказ е заменен от търсенето на „простото лице на истината“ (Sedlák 2009: 422). Преминаването от метафора към метонимия се определя от натиска на конкретната политическа и обществена действителност. Романтичните символи – орел, сокол, природни стихии, отстъпват място на мотиви като дом, дърво и корен, които обозначават устойчивост и приемственост в националния живот. В реалистичната литература традиционната фолклорна поетика и силабичното стихосложение се изместват от артистична поетика, нови лирически структури и прецизна прозодия, особено в творчеството на Хвездослав и Ваянски. На жанрово равнище доминира прозата, където се отразява напрежението между социално-политическите стремежи на индивида и ограниченията, наложени от средата, в която живее. Ваянски създава обществен роман, опиращ се на реалността и насочен към нейната трансформация в духа на идеалната национална линия. Мартин Кукучин развива специфичен епически модел, стремящ се да хармонизира противоречията на словашката действителност. Тереза Вансова и Елена Мароти Шолтесова адресират творбите си към проблемите и потребностите на женската читателска аудитория. В началото на 90-те години на XIX в. словашката проза се отваря към нови естетически ориентации. На преден план се появяват песимистичният реализъм (Божена Тимрава, Йозеф Тайовски) и модернистичната проза (Янко Йесенски, Иван Краско, Людмила Гроеблова). Тези автори усилват социално-критическия заряд на реализма, като акцентират върху човешките, класовите и политическите измерения на художествения сюжет, както и върху амбивалентната действителност и усложнената човешка психика.

Развитието на словашката литература от постромантизма до междувоенния период е дълбоко обусловено от екстралитературни и интерлитературни фактори, включително политически трансформации, генерационни конфликти, обществени промени, идейно-естетически тенденции и специфични авторски поетика. В изданието от 1965 г. на поредицата „История на словашката литература“ (*Dejiny slovenskej literatúry*) реализмът се концептуализира като

развиващ се в три последователни вълни. Първата фаза (1880 – 1888) се определя като предпозитивистичен реализъм от епохата на ранния капитализъм, в който все още доминират остатъчни романтични компоненти. Втората фаза (1888 – 1898) бележи преориентация към позитивистично конструиран обективен реализъм, а третата се свързва с изданието „Течения“ (*Prúdy*) и с авторите, асоциирани със Словашката модерна (Sedlák 2009: 424). По-новият синтетичен труд „Панорама на словашката литература II“ (*Panoráma slovenskej literatúry II*) от 2005 г. предлага различна периодизация, според която първата реалистична вълна следва да бъде ситуирана в периода 1870 – 1890 г. Тук тя е определена като основополагащо реалистично поколение, аргументирано чрез ранните реалистични прояви в творчеството на автори като Коломан Баншел, П. О. Хвездослав и други членове на прешовския студентски кръг „Кръг“ (*Kolo*), създатели на алманаха „Напред“ (*Napred*) (1871 г.). Писателите, творили в интервала 1890 – 1918 г., са характеризирани като представители на по-късен етап от реализма, в който вече навлизат модернистични импулси. Периодът на Словашката модерна е разглеждан самостоятелно, като отделен естетически хоризонт. От гледна точка на литературната критика трудност представлява терминологичното дефиниране на граничните етапи от периода 1890 – 1918 г. Познати са множество паралелни обозначения – „втора вълна на реализъм“, „поколение на по-късния реализъм“, „поколение на критическия реализъм“, които засягат предимно развитието на прозата. В областта на лириката на границата на XIX и XX век се утвърждават понятия като Словашка модерна, поетически символизъм и Краскова школа – термини, въведени от словашките структуралисти Микулаш Бакош и Ян Брезина. Следвайки аналогични процеси в други централноевропейски литератури, например полската „Млада Полша“, Франтишек Вотруба предлага термините „Млада Словакия“ (*Mladé Slovensko*) и „поколение на Млада Словакия“ за обозначаване на поезията от края на XIX и началото на XX век. Тези понятия, както и по-общите формулировки „младо поколение“, „млада поезия“, „млада лирика“ служат за разграничаване на новата генерация писатели от хласисткото поколение. Литературният историк Михал Гафрик аргументира предпочитанието си към термина „Млада Словакия“, тъй като той обхваща едновременно творчеството на по-късните реалисти, на междинното поколение и на авторите от Словашката модерна (Sedlák 2009: 426). В настоящото изследване се използва понятието „поколение на по-късния реализъм“, предложено от М. Микулова, тъй като то обединява автори, споделящи сходна идейно-естетическа ориентация – песимистично-натуралистичната концепция за човека и света (Čúzu 2005: 29). Поетите, творили в междинната зона между ранния реализъм и Словашката модерна, тук се обозначават като „Поети между поколенията“ (*Medzigeneračná skupina básnikov*) – термин, въведен в „История на словашката литература“ (2009).

Новото поколение словашки писатели конструира сравнително трудно и често нееднозначно своята интерпретация на историята на словашкия реализъм, особено в контекста на междулитературна динамика, която сама по себе си е белязана от значителна нестабилност. От тях се изисква едновременно да репрезентират словашката социална и културна реалност и да създават художествени текстове, съзвучни с доминиращите европейски и глобални философски, естетически и културни тенденции. През този период особено влияние придобиват идеите на позитивната наука (О. Конт, Х. Спенсър, Д. С. Мил), Дарвиновата еволюционна теория, както и естетическите концепции на Е. Ренан, И. Тен, Е. Зола, О. Хостински и др. Литературният историк О. Чепан подчертава, че рецепцията на позитивистичните идеи в словашкия културен контекст е до голяма степен следствие от разпада на доверието в романтичната идеология и нейните метафизични предпоставки (Ѓеран 1984: 24). Интензивността на позитивистичното въздействие върху отделните автори се проявява вариативно. С. Х. Ваянски, Тереза Вансова и Елена Мароти Шолтесова заемат междинна позиция между романтичния и реалистичния модел, като подхождат с резерви към философско-естетическия позитивизъм, особено към хербартизма. Мартин Кукучин демонстрира по-силно сближаване с позитивистичната мисловност, с натурфилософските импулси и с естетическите принципи на Хербарт. Една от централните фигури на словашкия реализъм – П. О. Хвездослав, проявява значителен интерес към съвременната унгарска литература и към Виктор Юго. Последният го привлича чрез своя идеал за свобода, истина и справедливост, както и със синтеза между романтизъм и хуманистични ценности. Хвездослав възприема естетиката и поетиката на парнализма чрез френските (Льоконт дьо Лил) и чешките (Ярослав Вр̀хлицки) му представители, като ги интегрира в собствената си поетическа визия. Според компаративистичните изследвания С. Х. Ваянски силно акцентира върху приемствеността с литературната традиция и през втората половина на 70-те години на XIX век се насочва към руската реалистична проза (Ѓеран 1984: 56). Между неговите произведения и тези на Тургенев се наблюдават значими типологически паралели: романът „Летящи сенки“ (*Letiace tiene*) тематично и структурно напомня Тургеневия епически модел, в който централно място заема темата за упадък на дворянството (Števc̆ek 1979: 60). Паралелно с художествената си дейност Ваянски развива активна преводаческа и литературнокритическа продукция, която свидетелства за дълбокото познаване на европейската и руската литературна традиция. Литературните предпочитания на Мартин Кукучин – към Гогол, Толстой и Достоевски и отрицателното му отношение към Зола, се оформят по време на престоя му в Прага, където той усвоява идеи от дарвинизма, чешкия хербартизъм, позитивизма на Конт и естетизма на Тен. Прозата на Тереза Вансова и Елена Мароти Шолтесова има ключова роля за духовната еманципация на жената в Словакия. Двете авторки се вдъхновяват от немската

(Е. Марлит, Хедвиг Кортс-Малер), унгарската и чешката литература, като по този начин разширяват естетическия и тематичния хоризонт на словашкото литературно поле и го отварят към транснационални влияния.

По-новите изследвания върху поезията и прозата на словашкия реализъм, сред които се открояват трудовете на О. Чепан, С. Шматлак, Я. Шефчек, И. Куси, М. Микулова и др., значително актуализират разбирането за тази литературна епоха както в идейно-естетически, така и в терминологичен аспект. Оказва се, че за представителите на словашкия реализъм особено проблематични са заличаването на границата между емпиричната реалност и художествената фикция, преодоляването на сложната взаимовръзка между субект и обект, еманципирането от устойчивите романтични концепции и стремежът към обективно художествено отражение на социалните, обществени и политически процеси. Словашките реалисти системно преосмислят дотогавашната релация между изкуството и различните сфери на действителността – национална, социална, историческа, политическа и семейна. В своите постромантични творби Мартин Кукучин изгражда модел на т.нар. „идеален реализъм“, докато в селските разкази и в романите си конструира форма на „обективен реализъм“, базирана върху строго наблюдение и типологизация. В своите изповеди за словашкото село авторът улавя силата на детайла. „Така предметът се десемантизира, превръщайки се в код за нещо друго. По-важна от наименованието на обекта се оказва ситуацията, в която е поставен. Предметът и неговите употреби визуализират отношения от друг ред – представят реалните сринове, накъсаностите и диспропорциите в свят, който е житейска среда за индивида“ (Димитрова 2025: 89). Произведенията на Божена Тимрава и на Йозеф Грегор Тайовски възплъщават песимистичната линия на словашкия реализъм, а Янко Йесенски развива своя сатиричен дискурс чрез акцент върху парадоксалното напрежение между субект и обект. Един от най-значимите теоретици на словашкия реализъм – Станислав Шматлак, предлага двупластов модел за неговото дешифриране. Първият пласт е литературно-историческият, в рамките на който реализмът се разглежда като нов етап в еволюцията на художественото изкуство. Вторият е културно-общественият пласт, който обхваща действителността, отразена в литературния текст под въздействие на позитивистичната философия на Огюст Конт². Станислав Шматлак прави логична и вярна констатация, касаеща разглеждания период: „Противоречието между потребността да се развива и променя художественото тяло на литературата и задължението да се опази и съхрани неговото идейно ядро е най-типичната черта на духовната физиогномика на представителите на словашката реалис-

---

² О. Конт – Изидор Мари Огюст Франсоа Ксавие Конт е френски философ, основоположник на позитивизма и научната социология. Конт разгръща теорията за триетапното развитие на човешката история от мита през метафизиката до науката, използва всевъзможни медии за разпространението на своите идеи, намира последователи по целия свят и завършва живота си не като учен, а като мистик.

тична литература през 80-те и 90-те години. На база на това противоречие се допълва художествената структура на словашката литература, нейната жанрова подложка, композиционна структура, както и инвентарът от стилистични средства“ (Šmatlák 1988: 399). Субективната романтична естетика, контрастната поетика и абстрактно-идеалистичните визии постепенно отстъпват място на обективното пресъздаване на живота и на конкретната житейска реалност.

Реалистите, които конституират новия художествен модел, не отхвърлят романтизма като анахронична естетическа формация, а надграждат неговото наследство, трансформирайки го чрез модерни поетски, съзвучни с общоевропейските литературни тенденции. На тематично равнище историческият сюжет постепенно отстъпва място на проблематиката на съвременността – социално-психологическите конфликти, обществените и социалните процеси, както и автентичното, нерядко етнографски мотивирано изображение на действителността. От композиционна гледна точка авторите демонстрират стремеж към разширени повествователни структури, което води до утвърждаването на реалистичния стихотворен епос, на обществения роман и на лирическия цикъл в много части. Романтичният жанров синкретизъм губи своята доминираща позиция и на преден план се налага ясно изразената жанрово-стилова диференциация както в поезията, така и в прозата. Езиково-стилистичният модел се трансформира: лириката постепенно изоставя силабическия стих, характерен за фолклорната традиция, и възприема силаботоничната организация на стиха. Наред със сонетните и античните строфични форми се появяват терцини, секстини и октави, които разширяват формалния репертоар на словашката поезия от епохата. Прозата на реализма се отличава с употребата на разговорна лексика, динамичен монологичен и диалогичен изказ, както и с висока степен на стилистична диференцираност, обусловена от тематиката и от социалния регистър на изобразявания свят. Новелите и романите на С. Ваянски например репрезентират комуникационните практики на словашката интелигенция, докато разказите на М. Кукучин концептуализират „живата“ разговорна реч не като фолклорен реликт, а като специфичен социален феномен. „В тогавашната естетическа терминология този стремеж към стилистично-функционална диференцираност на езика на литературната творба е скрит зад условието за „пластичност“ на стила, т.е. зад това езиковият пласт на художествения текст да бъде адекватен на неговата „тъкан“, на реалните житейски факти, за които авторът пише“ (Šmatlák 1988: 396).

Словашката поезия от разглеждания период възниква като реакция срещу кризата на патриотичния псевдоромантизъм, в рамките на който лирическата субективност е подчинена на статичната идеологическа триада Бог – църква – народ. През втората половина на 70-те години П. О. Хвездослав и С. Х. Ваянски полагат основите на нов поетически модел, ориентиран към по-дълбоките, интимни измерения на човешкото битие. Този модел освобождава поезията от идеологическата нормативност, от дидактичните и морализаторски функ-

ции и открива възможност за пълноценна еманципация на творческия субект. Публикуваната през 1879 г. стихосбирка на Ваянски „Татрите и морето“ (*Tatry a more*) е ключов новаторски жест – тя въвежда силаботоничния стих и непосредствената художествена репрезентация на действителността. Към иновативните постижения на епохата принадлежат и лирическите произведения на Хвездослав, публикувани в списание „Орел“ (*Orol*), както и цикълът „Есенни звуци“ (*Jesenné zvuky*), триптихът „Мария“ (*Mária*) и „Облаци“. (*Oblaky*). Тези текстове впълщават естетиката на парнасизма, която съчетава стремеж към формална и композиционна обективност с проникване в субективната психологическа вселена на лирическия „аз“³. Парнасизмът заостря вниманието върху формалното съвършенство, върху изграждането на „висок поетически стил“ (*vysoký básnický štýl*), надхвърлящ националните граници. Тази естетическа ориентация оказва силно въздействие върху Хвездослав, за когото поезията функционира като „убежище“, наситено с космически теми, като системно естетизиране на материалната реалност и усъвършенствана ямбична стъпка. Същевременно творчеството както на Хвездослав, така и на Ваянски е конституирано от два ключови компонента, типични за словашкия реализъм: демократичен, ориентиран към ежедневната предметност описателен реализъм и морално ангажиран критически реализъм (Čúzy 2005: 11). Социалните и културни предизвикателства, пред които е изправено поколението на Хвездослав в началото на 80-те години, постепенно изместват доминиращата по това време естетика на парнасизма. Реалистичните елементи в поезията на двамата автори не оформят цялостна естетическа програма, а се проявяват чрез отделни маркери – детайлизирано изображение и акцент върху конкретната социална и битова реалност. Лиро-епическите творби на Хвездослав едновременно затварят етапа на литературния романтизъм и създават нов социално-културен проект на модерно художествено съзнание, обединяващ аристократичната култура с фолклорната и с материалната култура на по-низшите социални слоеве, включително селячеството. Неговата поетика и ноетика формират модел, който придобива емблематичен и определящ характер за цялата епоха. Водещият принос на Хвездослав за налагането на реалистичната концепция в словашката поезия е безспорен. За разлика от него, Ваянски не успява напълно да се дистанцира от романтичната алегория и символика, а творбите му често следват идейно-логически схеми, които на места се приближават до морализаторския дискурс.

³ Парнасизъм – френски литературен стил, който започва през позитивисткия период на XIX в., възниква след романтизма и преди символизма. Стилът е повлиян от автора Теофил Готие, както и от философските идеи на Артур Шопенхауер. Името произлиза от оригиналния дневник на парнаските поети, *Le Parnasse contemporain*, който самият е кръстен на планината Парнас, дом на музите от гръцката митология. Антологията е издадена за първи път през 1866 г. и отново през 1869 и 1876 г.

Прозата на словашкия литературен реализъм се развива в активен полемичен диалог с две доминиращи постромантични тенденции. Първата от тях е свързана с романтично-сентименталната повествователна традиция, характерна за творчеството на Даниел Бахат и Микулаш Щефан Фериечич. Втората тенденция се изразява в предпочитанието към кратките документални жанрове – новелистични форми, литературни писма, пътеписи, арабески и други журналистически текстове, които се откриват в произведенията на Л. Кубани, Я. Калинчиак и Г. Ласкомерски. В края на XIX в. именно С. Х. Ваянски и М. Кукучин се очертават като водещи автори, които извеждат словашката проза от постромантичната криза и полагат основите на реалистичния ѝ облик. Ваянски изповядва постромантичен тип повествование, чиито идейно-естетически принципи реализира в рамките на романова форма. Кукучин разгръща художествен метод, насочен към освобождаване на прозата от ненужна описателност и документална обвързаност, утвърждава по-динамичен, наблюдателен и типологизиращ наратив. Диапазонът между тези два различни художествени модела очертава полето на основните идейно-естетически принципи на словашката реалистична проза. Именно в това междинно пространство в творчеството на автори като Е. М. Шолтесова, Т. Вансова, С. Бодицки и други се конституират разнообразни форми на реалистично писане, които допринасят за вътрешната диференциация и жанровото обогатяване на словашкия реализъм.

По-късното поколение словашки реалисти постепенно преодолява утилитарното и възпитателно разбиране за изкуството, както и характерното за словашката културна среда чувство за национална малоценност. В прозата на Божена Тимрава, Янко Йесенски и Йозеф Тайовски светът се компресира до тясното пространство на кратките епически форми – статични, интроспективни и наситени с вътрешно-психологическо напрежение. Реконструкцията на личния опит запазва неговата фрагментарност, епизодичност и отворен характер, което демонстрира отдалечаване от традиционния реалистичен наратив и подготвя почвата за модернистичния експеримент. Епическите форми стават все по-субективирани, а лирическият субект е поставен в състояние на непрекъснат конфликт със себе си и със социалната действителност. Реалистичният писател вече се стреми да проникне в дълбините на подсъзнанието, във вътрешно-психичните пластове, в потока на вътрешния монолог. Така духовната вселена на литературния персонаж поражда скептицизъм спрямо рационалистичния модел на познание и спрямо идеята за хармонична, подредена реалност. Божена Тимрава, Йозеф Тайовски, Янко Йесенски и Ладислав Надаши Йеге са ключови фигури на прехода между реализма и словашката модерна. Тяхното творчество отразява едновременно конкретното социално състояние на словашкото общество и вътрешните емоционални конфликти на героя – преживявания, белязани от духовна тревожност, нестабилност и екзистенциална безизходица. Тези автори се обръщат към жанрове, дотогава считани за периферни – очерк, разказ, новела, като по този начин изместват

централната роля на романа, епоса и трагедията. Променя се и наративната стратегия – на преден план излиза авторската форма на разказ, а самият разказвач става фрагментарен и картинен. Пример за тези специфики е прозата на Тимрава (*Za koho ist?*, *Pomocník*, *Strašný koniec*), Йесенски (*Koniec lásky*, *Bozk*, *Olga*), Подяворинска (*Dozvuky*, *Ideál*, *Pozde*) и Тайовски (*Maco Mlieč*, *Mamka Pôstková*). През първото десетилетие на XX в. словашката литература именно благодарение на тези автори се интегрира пълноценно в централноевропейския литературен контекст и по оригинален начин интерпретира и адаптира европейските модернистични импулси.

Литературата, макар да е дълбоко вплетена в общата структура на социалната и културната реалност, функционира и като автономна система, която периодично подлага на ревизия собствените си механизми, параметри и граници. В този теоретичен контекст продължават да се формулират въпросите дали словашкият реализъм се доближава в по-голяма степен до модернизма, или до натурализма, доколко неговото дистанциране от абстрактния идеал на постромантизма кореспондира с проявения интерес към експресионистичните тенденции и към социалистическия реализъм? Под силното въздействие на обществено-политическите условия словашката реалистична литература от края на XIX в. развива отчетлив стилосинкретизъм. Реалистичните автори се оказват позиционирани в напрегнато поле между национално-политическата ангажираност и импулсите на творческата си индивидуалност, между „дълга“ към словашкия културен континуитет и стремежа да разкрият напълно автономията на художествения субект. Тази хетерогенност на стиловете, която характеризира реалистичната продукция на границата между XIX и XX век, представлява значимо предизвикателство за литературната критика и многократно провокира пренаписване и пренареждане на литературно-историческите интерпретации.

БИБЛИОГРАФИЯ

Димитрова 2025: Димитрова, Илияна. *Литературни пейзажи*. Велико Търново: Фабер. // **Dimitrova 2025:** Dimitrova, Iliyana. *Literaturni peyzazhi*. Veliko Tarnovo: Faber.

Čepan 2003: Čepan, O. *Literárnoteoretické state*. Bratislava: Veda.

Čepan 2001: Čepan, O. *Próza slovenského realizmu*. Bratislava: SAV.

Čepan 1984: Čepan, O. *Stimuly realizmu*. Bratislava: Tatran.

Čúzy 2005: Čúzy, L. a kol. *Panoráma slovenskej literatúry II*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Sedlák 2009: Sedlák, I. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Šmatlák 1988: Šmatlák, S. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Tatran.

Števček 1979: Števček, J. *Esej o slovenskom románe*. Bratislava: Tatran.